

Анатолій Шатохін*доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманського національного університету садівництва***Марина Вуйченко***доктор економічних наук, професор***Anatoly Shatohin***Doctor of Sociology, Full Professor, Head of The Department of Social and Humanitarian and Law Subjects, Uman
National University Of Horticulture***Marina Vuichenko***Doctor of Economics, Full Professor*

СТАВЛЕННЯ СЕЛЯН ДО РИНКУ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ: РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ

У статті викладені результати п'ятирічного моніторингу ставлення селян центральних областей України до запровадження ринку земель. Підкреслено, що земля є основною соціальною цінністю українського селянства. Зазначено, що, за даними моніторингу, за п'ять років вдвічі збільшилась питома вага селян, які відчувають себе господарями на землі. Проте ставлення селян щодо власності на землю є неоднозначним. Понад три чверті респондентів позитивно оцінюють власність на землю, що значно більше, ніж п'ять років тому. Близько половини опитаних із власністю на землю пов'язують перш за все благополуччя своєї родини. Майже 40% опитаних отримують моральне задоволення від володіння землею. Водночас кожен третій з числа опитаних переважно негативно ставиться до земельної власності, зокрема побоюючись, чи не відберуть її, як це було у минулому. Повністю підтримують повне запровадження ринку земель відносно небагато селян; у півтора рази зменшилась кількість тих, хто категорично виступає проти будь-якого залучення сільськогосподарських земель до ринку.

Ключові слова: земельна реформа, власність на землю, ринок землі.

В статье представлены результаты пятилетнего мониторинга отношения крестьян центральных областей Украины к введению рынка земель. Подчеркнуто, что земля является основной социальной ценностью украинского крестьянства. По данным мониторинга, за пять лет вдвое увеличилось число крестьян, которые почувствовали себя хозяевами на земле. Однако отношение крестьян к собственности на землю является неоднозначным. Более трёх четвертей респондентов положительно оценивают собственность на землю, что заметно больше, чем пять лет назад. Около половины опрошенных с собственностью на землю связывают прежде всего благополучие своей семьи. Каждый третий получает моральное удовлетворение от владения землёй. Однако каждый третий из числа опрошенных в основном негативно относится к земельной собственности, в частности опасаясь, не отберут ли её, как это было в прошлом. Полностью поддерживают полное осуществление рынка земель относительно немного крестьян. Одновременно в полтора раза уменьшилось количество тех, кто категорически выступает против вовлечения сельскохозяйственных земель в рынок.

Ключевые слова: земельная реформа, собственность на землю, рынок земли.

The article outlined the results of the five-year monitoring of the attitude of the peasants of central regions of Ukraine to the implementation of the land market.

The land is the primary social value of the Ukrainian peasantry. For five years, twice increased the proportion of peasants, who were owners of the land at the expense of those who don't have a sense of the true owner. Ambiguous is the attitude of the peasants about land ownership as a social Institute. More than three quarters of respondents positively assess the ownership of land, and this is much more than five years ago. About half of the respondents from the property on the ground connecting primarily the well-being of his family. Every third receives moral satisfaction from owning land. However, one in three of those surveyed mostly negative about land ownership, particularly fearing or not will it, as it was in the past. Fully support the full implementation of the land market in relatively few farmers. At the same time in one and a half times reduced the number of those who are adamantly opposed to any involvement of agricultural land to market.

Keywords: land reform, land ownership, land market.

Важливою складовою аграрної реформи в Україні є земельна реформа, головна мета якої полягає у залученні земель сільськогосподарського призначення у ринковий обіг, запровадження інституту купівлі-продажу земель як матеріальної основи реформування соціально-економічних відносин на селі, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, розв'язання соціальних проблем села. Останнім часом запровадження ринку сільськогосподарських земель в Україні стало вимогою Міжнародного валютного фонду та умовою надання Україні чергової позики.

Ринок земель існує в більшості розвинутих країн. Земля є особливим товаром, через те й ринок земель має свою специфіку. По-перше, це – дар природи, «Богом даний». По-друге, за родючістю й географічним розташуванням землі в Україні суттєво різняться: від чорноземів до майже пустелі.

Українські та російські економісти і соціологи протягом останніх десятиріч намагалися з'ясувати роль приватної власності на землю у розвитку пострадянського села. Особливо слід відзначити праці Т. Заславської, Г. Родіонової, В. Радаєва, Р. Ривкіної, П. Саблука, М. Сакади, В. Староверова, В. Тарасенка, О. Шкаратана, а також авторів статті. Проте соціологічний аспект сприймання селянами ринкових, зокрема земельних перетворень в Україні, досліджений ще недостатньо.

Уманським регіональним відділенням САУ здійснюється постійний моніторинг соціальних змін, що відбуваються у сільському соціумі в умовах аграрної реформи. В статті проаналізовано результати моніторингу ставлення сільського населення до запровадження ринку земель в Україні, який здійснювався протягом 2011-2016 років у центральних областях нашої країни. Вибіркова сукупність трьох етапів моніторингу складала у 2011 р. 1246 опитаних, у 2013 р. – 1025 опитаних, у 2016 р. – 1156 опитаних. Представлені усі типи сільських населених пунктів та демографічні і професійні групи сільського населення.

Як засвідчили результати моніторингу, помітних змін у способах використання землі за п'ять років не відбулося: третина респондентів ведуть господарство лише на присадибній ділянці, кожен шостий господарює на приватизованій землі та присадибній ділянці, кожен четвертий здає приватизовану землю в оренду. Разом з тим, кожен двадцятий прагне позбутися землі. При цьому дещо збільшилося число осіб, які, маючи і приватизовану землю, і присадибну ділянку, ні там, ні там не працюють.

Як бачимо, три чверті сільського населення використовують сільськогосподарські землі за призначенням: для виробництва сільськогосподарської продукції та задоволення власних потреб у харчуванні. Переважну більшість із них можна віднести до імовірних

Таблиця 1

Розподіл відповідей на питання «Чи допоміг селянам Державний акт на право власності на землю відчутти себе справжнім власником» (% до тих, хто відповів)

	2011 р.	2013 р.	2016 р.
Так, допоміг	17,0	30,7	33,1
Наскільки допоміг, настільки й не допоміг	22,0	28,4	45,1
Не допоміг	43,6	17,7	21,1
Важко відповісти	17,4	23,2	0,7
Індекс* відчуття справжнього власника	-0,16	+0,27	+0,35

*Середньозважена величина, побудована на підставі метричної шкали: «так, допоміг» – +1; «наскільки допоміг, настільки й не допоміг» – +0,5; «не допоміг» – -1; «важко відповісти» – 0.

Таблиця 2

Оцінка значущості власності на землю для сільських жителів (% до опитаних)

	2011 р.	2013 р.	2016 р.
Перспектива забезпечити сім'ї благополуччя	14,2	15,8	11,0
Підстава розробляти реальні господарські плани	10,2	11,5	6,5
Можливість розбагатіти	6,1	12,0	18,4
Можливість вигідно увійти у земельний ринок	2,2	4,7	9,9
Стимул для напруженої праці на себе	9,6	18,0	13,9
Велике задоволення від втілення мрії про власну землю	9,7	9,0	15,9
Приплив нових сил, упевненість у собі	4,6	5,6	10,0
Тривога і клопіт: що робити з землею, як її обробляти	6,0	5,5	11,9
Побоювання, чи не відберуть землю у майбутньому	10,6	12,4	17,9
Власність на землю нічого принципово не міняє	14,9	10,3	3,0

учасників ринку землі: покупців і продавців.

Важливим фактором успішності аграрної реформи є ставлення селян до головних інститутів реформування. Результати моніторингу свідчать, що зміни у ставленні селянства до власності на землю відбуваються, хоча й повільно, але є досить помітними (див. табл. 1).

За п'ять років майже вдвічі збільшилася позитивна оцінка земельної власності з точки зору відчуття справжнього власника (з 17,0% до 33,1%). Натомість у два рази зменшилася кількість тих, хто, маючи Державний акт на право власності на землю, не має відчуття справжнього господаря (з 43,6% до 21,1%). Характерно, що індекс відчуття справжнього господаря серед утримувачів Акту про власність на землю змінився дуже суттєво: з -0,16 до +0,35.

Неоднозначним є ставлення селян щодо власності на землю як соціального інституту. Понад три чверті респондентів (85,6%) позитивно оцінюють власність на землю, а це значно більше, ніж п'ять років тому. Близько половини опитаних (48,1%) із власністю на землю пов'язують перш за все благополуччя своєї родини (у 2011 р – 32,9%). Близько 40% опитаних отримують моральне задоволення від володіння землею (39,8%).

Проте кожен третій з числа опитаних (32,8%) переважно негативно ставиться до земельної власності, зокрема побоюючись, чи не відберуть її, як це було у минулому (див. табл. 2).

Будь-яка реформа суспільства має на меті розв'язання нагальних соціальних проблем, покращення існуючого стану. Разом з тим, враховуючи багатовекторність соціальних змін, реформаційна матриця мусить враховувати й неоднозначність соціальних наслідків реформи, можливість негативного сприйняття нової дійсності окремими категоріями населення, ускладнення процесів соціальної адаптації до нових реалій соціального буття. Успішність будь-якого реформування обов'язково передбачає досить просту арифметику: сума позитивних наслідків реформ повинна перевищувати суму негативних, інакше навіть найдоцільніша й найпривабливіша реформа приречена на поразку.

В українському суспільстві досить жваво обговорюються перспективи створення ринку земель. У ставленні селян до продажу-купівлі землі відбуваються хоча й повільні, але помітні зміни. Очевидно зменшуються крайні позиції: від категоричного схвалення до не менш категоричного неприйняття ринку земель (див. табл. 3).

Повністю підтримують повне запровадження ринку земель відносно небагато селян. Це можна пояснити певним гальмуванням заходів з визначення реальної вартості земель сільськогосподарського призначення, регіонального кадастру земель, механізмів володіння, користування та розпорядження землею. Проте помітно збільшилась питома вага тих, хто не може спокійно дивитись на

Таблиця 3

Ставлення селян до скасування мораторію на купівлю-продаж землі (% до тих, хто відповів)

	2011 р.	2013 р.	2016 р.
Повністю підтримую: ринкова економіка передбачає й ринок земель	11,2	7,7	5,0
Підтримую, але для земель, що не використовуються	11,2	18,8	16,4
Не підтримую: землі сільськогосподарського призначення продавати не можна	22,7	27,8	31,3
Категорично не підтримую: земля – загальнонародне багатство	39,6	24,8	26,4
Важко відповісти	15,3	20,9	20,9

«безхозні» землі, які не залучені у виробництво сільськогосподарської продукції (з 11% до 16–18%). Одночасно у півтора рази (з 40% до 26%) зменшилася кількість тих, хто категорично виступає проти будь-якого залучення сільськогосподарських земель до ринку, не вважаючи землю, «Богом дану», за товар. Кожен п'ятий ухилився від певної відповіді, що, на нашу думку, також є показником важких селянських сумнівів.

Як реальна альтернатива купівлі-продажу земель розглядається довгострокова оренда в різних її проявах (54,7%), у тому числі з правом переходу власності до орендаря, дострокового погашення орендної плати тощо. Досить поширена короткострокова оренда (на 5 років) – 32,6%.

Таким чином, результати соціологічного моніторингу свідчать про те, що в українському селі склався потужний прошарок власників земельних паїв та приватизованих присадибних ділянок, яких можна вважати потенційними учасниками ринку земель.

За п'ять років вдвічі збільшилася кількість тих, кого земельна власність перетворила на справжнього власника. Натомість

у два рази зменшилася кількість тих, у кого володіння землею не сформувало відчуття справжнього господаря.

Хоча ставлення селян щодо власності на землю все ще є неоднозначним, за п'ять років значно збільшилась кількість респондентів, які позитивно оцінюють власність на землю, сподіваючись, що це сприятиме економічному благополуччю їхньої родини. Значна частина респондентів (майже 40%) отримує моральне задоволення від володіння землею.

Отже, у ставленні селян до продажу-купівлі землі відбуваються хоча й повільні, але помітні зміни. Проте повну підтримку запровадження ринку земель у нашій країні висловлюють відносно небагато селян. Водночас кількість тих, хто категорично виступає проти будь-якого залучення сільськогосподарських земель до ринку, не вважаючи землю товаром, суттєво зменшилась.

Наші подальші дослідження соціально-економічних процесів, що відбуваються в українському селі, ми плануємо присвятити більш широкому колу питань життєдіяльності сільського соціуму, реформування села, адже від цього залежить доля всієї України.

Література

1. Аграрна реформа в Україні (Соціологічна діагностика) / НАН України, Ін-т соціології; [М. О. Сакада, В. І. Тарасенко, В. О. Чигрин, А. М. Шатохін та ін.]; За ред. В. І. Тарасенка. – К. : Ін-т соціології НАНУ, 2007. – 576 с.
2. Сучасна аграрна політика України: Проблеми становлення / За ред. акад. УААН П. Т. Саблука та В. В. Юрчишина. – К., 1996. – 664 с.

3. Соціальний розвиток сільських регіонів : [колективна монографія] / За ред. А. М. Шатохіна. Випуск другий. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. – 170 с.

4. Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К. : ІС НАНУ, 2012. – 566 с.